

Ilkka Nummela

Jalkapalloa ja kuvataidetta: Pentti Veroma (1903–1979) (ref.)

Pentti Veroma (aik. Weckman) kuuluu erottamattomana osana turkulaiseen kuvataiteeseen. Hänen Aurajoki-maisemiaan on ripustettu monen kodin seinille. Yhtä olennaisena osana Turkuun kuuluu ajoittain jopa Suomen ykkösseuraksi jalkapallossa sijoitettu Turun Palloseura. Näillä on myös yhteistä: seuran perustajajäsen Veroma pelasi pitkään seuran riveissä ja saavutti 1928 Suomen mestaruuden. ”Weckmanin Penskan” kohtalaisen pitkää urheilijan uraa seurasi vuosikymmeniä kestänyt vaihe kuvataiteilijana. Viimeksi mainitun muistavia on vielä paljon, enemmän kuin edellisen. Siksi hänet muistetaan ennen muuta taidemaalarina ja ihan aiheesta. Tyttärensä tyttären mukaan vaari ”maalasi miltei aina”. Mustavalkoinen menneisyys jalkapalloilijana kulki hänen mukanaan myös taitelijavuosina.¹

Jälkipolville Veromasta taiteilijana muodostunut kuva perustuu pitkälti *Turun Sanomissa* kauan taidearvostelijana toimineen ja taidemaalarina vaikuttaneen Osmo Laineen arvioihin. Esimerkiksi hänen lehteensä kirjoittamasta nekrologista huokuu syvä Veroman tuntemus niin ihmisenä, taitelijana kuin urheilijana. Siihen Laineella oli hyvät edellytykset, myös Turun Piirustuskoulun käyneenä ja Turun Urheiluliiton maalaa

1930-luvun jalkapallo-otteluissa vartioineena. Kymmenkunta vuotta Veromaa nuoremman Laineen mukaan hänen omien aikalaistensa oli vaikea arvata, että urheilussa mukana olleen Veroman mieliharrastus saattoi olla taide.²

Veroman lähipiiriin mukaan hänen kiinnostuksensa kohdistui taiteen koko kenttään. Kuvaamataiteilijana hän toi esille urheilijamenneisyytensä ja päinvastoin. Urheilun ja taiteen yhdistyminen samassa persoonassa ei ole ainutkertaista. Esimerkiksi Anneli Kokkola kirjoitti Urheiluhistorialliseen vuosikirjaan 2005 ”Taidetta ja tehdasurheilua” artikkelin aiheenaan ”Erkki Koponen – Suomen nopein taidemaalari”. Ajatuksissamme saatamme pitää taidetta ja urheilua toisillensa etäisempinä mitä ne todellisuudessa ovat. Siksi voi pitää jopa odotettuna, että taiteilijoiden ja heidän vanhempiansa harrastuksia kartoitettaessa urheilu voi unohtua yhtenä vaihtoehtona. Tarkastelen seuraavassa Veromaa sekä taiteilijana että urheilijana. Näkökulma on melko turkulainen.³

Artikkelini perustuu jokseenkin kokonaan aikaisemmin julkaistuun kirjallisuuteen turkulaisesta jalkapallosta ja taiteesta. Mistä saamme tietoa hänestä taiteilijana? Aboa Vetus & Ars Novassa järjestettiin 2014 näyttely *Veroma–Sartes–Sartes, Kuvia kolmen turkulaispolven siveltimin*, jonka näyttelykirja valottaa monipuolisesti Veroman elämää kuvataiteilijana ja rivien välissä myös jalkapalloilijana.⁴ Veroma oli ns. matrikkeltaiteilija, mikä tarkoitti samalla, että hänestä oltiin kiinnostuneita ammattitaiteilijana ja hänestä kirjoitettiin. Veroma ei esiinny Suomen Taiteilijaseuran toimesta 1943 julkaistussa *Suomen Kuvaamataiteilijat* -hakuteoksessa, josta on muodostunut jonkinlainen kriteeri ammattitaiteilija-käsitteelle ja samalla pohja myöhemmille taiteilijamatrikkeille. Matrikkeihin taiteilija on päässyt pääsääntöisesti osallistumalla riittävän usein jurytettuihin vuosinäyttelyihin. Auli Jämsänen on väitöskirjassaan osoittanut, että valintakriteerit joustivat suuntaan ja toiseen. Veroma oli elinaikanaan mukana vuosien 1972 ja 1979 matrikkeissa, joissa tiedot hänestä ovat moneen muuhun taiteilijaan verrattuna niukat.⁵

Veroman urheilijamenneisyydestä pääsee perille jalkapallon historiaa koskevista kirjoituksista sekä Heikki Mäen ja Eero Toivolan kirjoittamista Turun Palloseuran historioista⁶ ja Turun Urheiluliiton eri vuosikymmenillä ilmestyneistä historiateoksista. Urheilutuloksia ja -selostuksia on koottu niin *Suomen Urheilulehdestä* kuin *Idrottsbladetista*.⁷

Mustakeltaisiin väreihin

Pentti Veroma (vuoteen 1936 Weckman) syntyi ensimmäisten sortovuosien aikana 24. tammikuuta 1903 Turussa Emma ja Otto Weckmanin perheeseen, johon kuului myös vanhempi veli. Hän kuului Jeja-Pekka Roosin luomassa sukupolvihierarkiassa sotien sukupolveen (1900–1918 syntyneet). Veroman lapsuuden koti sijaitsi ensimmäisessä kaupunginosassa Fasaanin korttelissa Kerttulinkadun ja silloisen Arsenin- eli vuodesta 1924 Sirkkalankadun kulmassa, ei niin kaukana Kupittaa kentiltä. Kovin usein hän ei elämänsä aikana muuttanut. Turkua rakastanut ja paikallispatriotiksi mainittu Veroma asui elämänsä aikana neljässä eri paikassa. Hän pysyi koko ikänsä uskollisena Turulle ja joen itäpuolelle eli hän asui turkulaisittain ”Tälpuäl jokke” eli samalla puolella Aurajokea kuin Tuomiokirkkokin.⁸

Kivityömiehen perhe muutti 1915 pojan ollessa kaksitoista lähemmäksi kaupungin keskusta ja Aurajokea. Uusi koti sijaitsi Kerttulinkadulla Kypärän korttelissa Tuomiokirkon ja Ryssänmäen välissä, tarkemmin sanottuna koti siirtyi Asunto-osakeyhtiö Hoviin, jonka sisäpihalle oli juuri valmistunut kolme arkkitehti Alex. Nyströmin suunnittelemaa vähäeleistä asuinrakennusta. Turkulaiseen jugendiin luettava rakennus on edelleen Turun yliopiston keskusaukiolle johtavan Koskenniemenkadun varressa.⁹

Urheilu veti myös Veromaa puoleensa ja hän lähti 1915 veljensä kanssa mukaan 1901 perustetun Turun Urheiluliiton, alun perin Turun Suomalainen Urheiluliiton toimintaan (jäsennumero 988). Urheiluliittoa pidettiin aikoinaan hieman työväestön suuntaan kallellaan olleena seurana. Se oli jo toimintansa alkumetreillä käynnistänyt poikatoiminnan, jota voidaan hyvällä syyllä pitää myöhempien aikojen urheilukoulujen vastineena. Olennaista tuolloisessa toiminnassa oli tutustuttaa nuoria eri urheilulajeihin ja kasvattaa yhteishenkeä. Viestijuoksut ja kerran kesässä pidetyt jäsenten väliset kilpailut kuuluivat säännöllisesti seuran ohjelmaan. Veroma kilpaili myös yleisurheilussa menestyksekkäästi. Esimerkiksi hän voitti elokuussa 1918 Urheiluliiton jäsenten välisissä kisoissa neliottelun ja jätti samalla myöhemmän selostajalegendan Martti Jukolan hopealle ja urheilutoimittajana mainetta niittäneen Sulo Kolkan vielä pitemmälle taakseen.¹⁰

Pisimmälle urheilun saralle Veroma pääsi jalkapallossa, jota 1900-luvun alussa harjoitettiin monessa turkulaisseurassa. Urheiluhistorioitsijoiden mukaan peli tunnettiin Suomessa viimeistään 1870-luvulla. *Jalkapallon pikkujäättiläisen* mukaan peli on tullut Turkuun englantilaisten laivanrakentajien myötä 1890-luvun alussa. Aluksi pelattiin myöhemmän Kupittaan rautatieaseman tienoilla olleella niityllä. Tuolloin pelissä mukana olleella ja myöhemmin pitkään Palloliiton asiamiehenä Turun puolessa toimineella voimistelunopettaja August Blombergilla oli keskeinen rooli, kun jalkapallon pelaaminen yleistyi kaupungissa, ensin Turun suomalaisessa klassisessa lyseossa ja sitten muuallakin. Kaupungissa järjestettiin koulujen välisiä otteluja jo 1800-luvun puolella. Osansa lajien juurtumisessa Turkuun oli vuodesta 1893 asteittain käyttöön otetulla ja Åbo Idrottsvänner–Turun Urheilunystävät -järjestön Samppalinnanmäelle (virrallisesti Samppalinnanvuori) rakennuttamalla yksityisellä Turun Urheilupuistolla. Jalkapalloa pelattiin ennen ensimmäistä maailmansotaa paljon Kupittaalla, jonka kentille valmistui 1914 maauimala.¹¹

Veroman jalkapalloilijan ura alkoi myös Turun Urheiluliiton riveissä. Seurassa oli jo 1905 ollut ”potkupallojaosto”, joka pelasi satunnaisesti paikalliskilpailijansa Turun Riennon kanssa. Varsinainen pallo-osasto perustettiin seuraan vuonna 1914 ja sitä johti alusta alkaen Uuno Mäki, joukkueen maalivahti ja kapteeni. Hänellä oli taustallaan myös jonkinlaisia valmennuskursseja. Urheiluliitto pyrki heti Palloliiton jäseneksi.¹²

Urheiluliitto ei ollut ainoa suomenkielinen seura Turussa, jossa pelattiin jalkapalloa 1910-luvulla. Pelin harrastaminen oli pelin vakiinnuttaessa asemiaan kaupungissa suurlakon aikoihin voimakkaasti jakautunut kielen mukaan. Turun ensimmäinen jalkapalloon erikoistunut seura vuoden 1905 tienoilla oli Turun Jalkapalloseura, joka oli mukana Suomen Palloliiton toiminnassa sitä perustettaessa vuonna 1907. Kaupungin ruotsinkieliset puolestaan keskittivät voimansa jalkapallossa yhteen seuraan ja pelasivat 1908 perustetun ÅIFK:n (IF Kamraterna Åbo) eli aikakautensa suomalaisen ilmaisun mukaisen Turun IFK:n riveissä. Kanarialintuina tunnettu seura otti jalkapallon heti ohjelmaansa ja saavutti pelissä kansallista menestystä voittamalla 1910 Suomen mestaruuden cup-muotoisessa kisassa kukistamalla loppuottelussa Viipurin Reippaan. Sen lisäksi seura päättyi 1910-luvulla viidesti hopealle ennen kuin voitti 1920 mestaruuden uudelleen.¹³

Mustavalkoisissa raidoissa Suomen kartalle

Turussa jalkapalloa jakoivat 1920-luvulla kieli, uskonto ja politiikka. Näistä viimeksi mainitun rajan ylittäminen oli vaikeinta, kun sisäinen välien selvittely 1918 oli jättänyt jälkeensä myös jalkapalloon: sitä pelattiin erillään Palloliiton ja Työväen Urheiluliiton piireissä. Kummallakin suunnalla jalkapallo oli joukkuelajeista ykkönen. Leirien lähentymien sijoittuu 1930-luvun jälkipuoliskolle, Veroman aktiiviaijan ulkopuolelle.

Turkulaisista Työväen urheiluseuran joukkueista Turun Weikot aloitti jalkapallon virallisesti vuonna 1920 ja siitä tuli merkittävä tekijä TUL:n piirissä. Se esimerkiksi pelasi 1923 Neuvostoliittoa vastaan ja hävisi vain 1–3. Turun (aik. Maarian) Pyrkivässä jalkapallolla oli merkitystä seuran toiminnassa vuodesta 1925 alkaen. Käräsamäessä lajia harjoitettiin 1920-alusta Maarian Kisa-Toverien Käräsamäen osaston nimissä, kunnes Maarian Kilpa-Veljet näki 1927 päivänvalon. Seurasta tuli sittemmin Turun Kisa-Veikot.¹⁴

Myös uskonnolla oli merkitystä. Turun pienen juutalaisyhteiskunnassa urheilulla oli oma osansa, joka johti 1920 oman urheiluseuran, Makkabén perustamiseen. Seura oli jalkapallossa merkittävä tekijä 1920-luvun Turussa ja pystyi pelaamaan tasapäisesti muiden turkulaisseurojen kanssa. Seuraavalla vuosikymmenellä Makkabélla ei enää ollut samanlaisia merkitystä. Makkabélaiset asuivat enimmäkseen synagogan suunnalla eli Veroman kodista katsottuna joen toisella puolella.¹⁵

Eroista merkittävimäksi muodostui Veroman kannalta käytännössä kieli. Väestötilastojen mukaan turkulaisista oli 1920 noin viidennes ruotsinkielisiä. Silti ruotsalainen puolue sai kaupungin kunnallisissa vaaleissa noin kolmanneksen kannatuksen. Jalkapallossa kaupungin suomalaisseurat olivat alakynnessä hegemonia-asemaan päässeen Turun IFK:n, myöhemmän ÅIFK:n kanssa, joka menestyi myös kansallisella tasolla. Tämä herätti kaupungin suomenkielisten palloilijoiden piirissä ajatuksen voimien yhdistämisestä ja yhteisen erikoisseuran perustamisesta. Lokakuussa 1922 asiassa päästiin eteenpäin ja perustettiin uusi seura, jonka nimeksi tuli Turun Palloseura. Uuden seuran puheenjohtajaksi valittiin SOK:n Turun konttorin osastopäällikkö Uno Mäki, joka toimi tehtävässä kuolemaansa 1941 saakka. Myös Ville Weckman ja Pentti Weckman (Veroma) sekä Martti Jukola olivat perustamassa seuraa, jonka mustaval-

Turun Palloseuran ensimmäinen eli ”Yhdistetty suomalainen joukkue” 15.10.1922. Pelaajat vasemmalta Martin Mård, Rafael Linko, Pauli Sandström (Sajamo), Pentti Weckman (Veroma), Atte Asplund (Aitero), Viljam Höglund, Vieno Nikander, Ville Weckman, Yrjö Tuomi, Einari Lehtinen ja Lauri Virtanen. (Kuva FC TPS)

koiset raidat ja Arvo Kanervan suunnittelema merkki ovat olleet käytössä vuodesta 1923 alkaen. Seuraavana vuonna Palloliiton seurat Varsinais-Suomessa järjestäytyivät piiriksi.¹⁶

Turun Palloseuran taival jalkapallossa alkoi viikkoa ennen seuran virallista perustamista, kun ”Yhdistetty suomalainen joukkue” voitti Urheilupuiston kentällä merkittävimmän vastustajansa eli TIFK:n luvuin 2–1. Yhdistetyssä joukkueessa pelasi viisi Turun Riennosta ja kuusi Turun Urheiluliitosta tullutta pelaajaa, Veroma mukaan lukien. Häntä on pidetty yhtenä Turun Palloseuran 1920-luvun kolmesta suuresta pelaajasta Vieno Nikanderin (221 ottelua edustusjoukkueessa) ja Yrjö Tuomen (214 ottelua edustusjoukkueessa) ohella. Veroma pelasi TPS:n edustusjoukkueessa 187 ottelua. Seuran ensimmäisessä ottelussa Veroman vanhempi veli Vilho Weckman teki Turun Palloseuran kaikkien aikojen ensimmäisen maalin, tosin vielä vuodelta 1915 peräisin olleessa Urheiluliiton asussa.¹⁷

Turun Palloseura pystyi nopeasti perustamisensa jälkeen nousemaan Turun johtavaksi jalkapalloseuraksi, vaikka ÅIFK voitti vielä 1924 Suomen mestaruuden. Johtavaan asemaan nouseminen vanhassa pääkaupungissa tarkoitti merkittävää asemaa TPS:lle koko suomalaisessa

jalkapallossa, jossa turkulaiset olivat helsinkiläisten seurojen tärkeimpiä haastajia. Göran Wallénin mukaan Suomen ykkösseura 1920-luvulla oli 1917 jääpalloseuraksi perustettu Helsingin Palloseura viidellä mestaruudellaan.¹⁸

Veroman ura Turun Palloseuran riveissä ei jatkunut suoraviivaisesti. Hän suoritti 1922–1923 asevelvollisuutensa Helsingissä, jossa hän palveli Suomenlinnaan sijoitetun Rannikkotykistörykmentti I:n riveissä. Venäjää Tukholman olympiakisoissa 1912 nykyaikaisessa viisiottelussa edustaneen ja talvisodan pommituksissa Mikkelissä kuolleen eversti Arno Almqvistin komentamaa joukko-osastoa pidettiin valtakunnallisesti tärkeän linnoituksen miehitysjoukkona, jolle oli asetettu sekä miehistönsä osalta että muutoinkin korkeat vaatimukset. Varusmiesaikanaan Veroma pelasi rannikkotykistön joukkueessa jalkapalloa.¹⁹

Siviiliin palattuun ”Suomen nopeimmaksi puolustajaksi” kutsuttu Veroma palasi TPS:n kokoonpanoon vasemmaksi puolustajaksi pariina Ilmari Oksanen. Ensimmäisenä varsinaisena toimintavuotenaan seura ylsi cup-muotoisesti kilpailussa kisassa mestaruudesta aina loppuotteluun saakka. Se tosin päättyi HJK:n voittoon 3–2. Sitä ennen TPS oli voittanut Viipurin Reippaan, Helsingin IFK:n, Gamlakarleby IF:n ja Tampereen palloilijat. TPS ja Veroma menestyivät 1924 huonommin. Sitä seuraavana vuonna menestystä oli enemmän ja matkalla jäivät toiseksi niin VPS kuin Viipurin Sudet. Loppuottelussa vastaan tuli HJK, joka voitti maalein 3–2. Vuonna 1926 Veroma ja turkulaiset olivat syyskuun lopulla pelatussa ottelussa altavastaajina lopputuloksen ollessa 5–2 Helsingin Palloseuralle. Juhlaillallinenkin jäi turkulaisilta väliin, kun piti ehtiä iltajunaan. Vuonna 1927 seura ei edennyt yhtä pitkälle, vaikka voitti piirinmestaruuden selvästi ennen ÅIFK:ta. *Idrottsbladetin* mukaan TPS:n puolustajat olivat hyviä. Samana vuonna valittiin myös TPS:n pelaajia maajoukkueeseen. Paikalliskilpailijan riveistä heitä oli valittu jo aikaisemmin.²⁰

TPS voitti 1928 ensimmäisen Suomen mestaruutensa, joka tosin ratkesi vasta jatko-ottelussa HIFK:ta vastaan. Turussa peli päättyi tasan 1–1, eikä paikalla ollutta Porin Rykmentin soittokuntaa tarvittu vielä juhla-fanfaareiden soittamiseen. Lokakuun puolella pelatussa uusintaottelussa turkulaiset tekivät kolme ja helsinkiläiset kaksi maalia. Pääkaupungin lehdistössä kauhisteltiin mestaruuden menettämistä maaseudulle ihan huutomerkin kanssa. Palloliiton satavuotishistoria puolestaan totesi, että

”Turun Palloseura voitti vihdoin Suomen mestaruuden”. Välierissä se oli kaatanut edellisen vuoden mestarin HPS:n ja aikaisemmin kotikaupunkinsa Makkabén ja IFK:n. Mestarijoukkueessa pelasivat Atte Aitero, Ilmari Oksanen, Pentti Weckman, Yrjö Tuomi, Vieno Nikander, Viljo Lindroos, Arvo Kanerva, Helge Aalto, Lauri Lehtinen, Voitto Wester ja Yrjö Suontausta. Heidän lisäksi alkuotteluja ja välieriä pelasivat Allan Meri ja Urho Lahti. *Idrottsbladetin* mukaan TPS:n puolustajat olivat kansainvälistä tasoa. Oksasta ja Weckmania ei ajan tavan mukaan mainittu nimeltä, kuten hyökkääjiä. Erityisesti keuhuttiin kuitenkin heidän pelinavauksiaan.²¹

Olosuhteet jalkapallon pelaamiseen parantuivat 1930 olennaisesti, kun lajille omistettu ruohokenttä eli Urheilupuiston yläkenttä otettiin käyttöön.²² Samana vuonna Suomen mestaruus ratkaistiin ensimmäistä kertaa sarjamuotoisesti eikä enää cup-kilpailuna. TPS saavutti hopeaa häviten tasapisteisiin sarjassa päättyneelle HIFK:lle maalein 4–1.²³

Vuonna 1931 Veroma sai seuransa viidentenä pelaajana täyteen sata ottelua edustusjoukkueessa ja sen kunniaksi muistopystin. Suomen korkeimmalla sarjatasolla Veroma esiintyi viimeisen kerran vuonna 1934, jolloin hän pelasi Palloseuran riveissä neljätoista ottelua. Puolustajana hänen tekemiensä maalien sarake pysyi puhtaana. Kokonaan hän ei ripustanut nappulakenkiään naulaan, vaan pelasi vielä muutaman ikämiesottelun. Palloseura putosi kauden 1934 päätteeksi sarjatasoa alemmaksi, B-sarjaan, sijoituttuaan toiseksi viimeiseksi sarjassa ennen Urheiluliittoa. Turkulainen jalkapallo oli osittain organisoitunut uudelleen 1930-luvun alkupuolella, kun Riento ja Urheiluliitto tulivat uudelleen mukaan kuvioihin. Palloseuran kakkosjoukkueesta tuli Arsenal ennen kuin sen pelaajat tulivat Turun Urheiluliiton väreissä mukaan valtakunnalliselle tasolle. 1930-luku merkitsi seuraavasta vuodesta alkaen myös ÅIFK:lle alempia sarjatasoja.²⁴

Kuvataiteilijaksi

Turku tuli maailmansotien välisenä aikana tunnetuksi modernismin ja vapaamielisyyden kehtona, kun Helsingissä vaikuttivat varsinkin kuvataiteissa vanhoillisemmat virtaukset ja kun turkulaiseen taiteeseen pyrittiin

liittämään vasemmistolaisuutta ilman erityisiä perusteita. Pelkkä Edwin Lydénin ja Otto Mäkilään yhdistetty Turun modernismi saattoi olla joillekin liikaa. Modernismi näkyi tuolloin monella eri tavalla kaupungeissa. Puheet erityisestä Turun koulusta kuvataiteen piirissä on joko hyväksytty tai ei, kirjoittajasta riippuen.²⁵

Veroma valmistui 1925 Turun Taideyhdistyksen piirustuskoulusta. Se oli toiminut vuodesta 1906 alkaen Puolalanmäelle tuolloin valmistuneen Taidemuseon yhteydessä (vuoteen 1933 saakka). Veroman opettajina koulussa toimivat Teodor Schalin ja Ragnar Ungern, joita on pidetty hyvinä opettajina. Piirustuskoulussa vaikutti 1920-luvulla vielä vahvana koulun aikaisemman johtajan Viktor Westerholmin realistisen kuvaamisen perinne. Oman piirustuskoulun käyminen on ollut kaupungin taide-elämälle luontainen piirre. Turun piirustuskoulussa koulussa opiskelleet, nimellä ”Turun koulu 1915–1925” myöhemmin tunnettu ryhmä muodosti Veromalle läheisen toveripiirin ja samalla kasvuperustan koko

Turun Palloseuran joukkue 1930 Suomen mestaruudesta käydyin ottelun jälkeen. Takana vasemmalta Vieno Nikander, Yrjö Tuomi, Lauri Lehtinen, Helge Aalto, Voitto Wester, Reino Järvinen, Viljo Lindroos ja Allan Meri. Eturivissä joukkueen puolustajat Pentti Veroma (vas.) ja Ilmari Oksanen sekä keskellä maalivahti Tauno Elomaa. (Kuva FC TPS)

hänen loppuiäkseen. Koulun merkityksen on kokenut tärkeäksi myös moni turkulaistaiteilija, vaikka koulua on myöhemmin pidetty sisäänlämpiävänä.²⁶

Veroma kohtasi tulevan puolisonsa, silloin vielä Kaarinaan kuuluneelta Nummenpakalta lähtöisin olleen Helmi Ilona Perttilän 1924 muutamana korttelin päässä kotoaan, taiteilijoiden suosimassa Ravintola Teinissä Vanhan suurtorin nurkalla. Pari seurusteli pitkään, kun kihlaus-aikaakin tarvittiin jalkapallon pelaamisen ohessa neljä vuotta. Solmittuaan avioliiton Veroma muutti Asunto-osakeyhtiö Hovin kadun varrella sijainneeseen empiretyyliseen rakennukseen, joka oli rakennettu välittömästi Turun palon jälkeen C. Johnssonin ja Pehr Johan Gylichin piirustusten mukaan.²⁷

Avioituessaan Veroma oli ottanut ensi askeleensa myös kuvataiteilijana. Hänen töitään oli ensimmäisen kerran näytteillä Turussa vuonna 1925. Veroman taiteilijan ura voidaan jakaa kahteen osaan sotavuosien toimiesä jakajana sivutoimisuuden ja päätoimisuuden mukaan. Jako näkyy myös tuotannon määrässä. Hän maalaisi ahkeraan kotikaupunkinsa maisemia Aurajoen rannoilta, Tuomiokirkon tienoilta, Luostarinmäeltä ja muualta. Hänen maisemakuvansa olivat tarkkoja ja värikkäitä ja ne jatkoivat omalla tavallaan Victor Westerholmin luomaa perinnettä, impressionismista vaikutteita saanutta naturalismia. Turun piirustuskoulussa arvostettiin ennen muuta tarkkaa piirtämistä ja töiden harkittua kompositiota.²⁸

Suomessa kuvataiteilijaksi ryhtyminen on 1900-luvulla avannut ovia sosiaaliselle nousulle, toisin kuin monessa muussa länsieurooppalaisessa maassa. Niissä kuvataiteilijat tulivat pitkään voittopuolisesti yhteiskunnan ylimmistä kerrostumista. Suomessa taiteilijoiden taustat muuttuivat viime vuosisadalla yhä enemmän keskiluokkaisiksi ja työläistaustaiseksi. Totti Tuhkasan mukaan Turulle tyypillistä on ollut, että työläistaustaisuus oli 1900-luvulla pikemminkin suppeva kuin laajeneva ilmiö. Turkulaisten kuvataiteilijoiden taustalla on ollut muuhun maahan verrattuna enemmän käsillä tekemisen traditiota monessa edeltäneessä sukupolvensa. Veroma ja hänen kivityömiesisänsä sopivat hyvin tähän kuvaan.²⁹

Turun Taiteilijaseura perustettiin huhtikuussa 1924. Sen ensimmäiseksi puheenjohtajaksi valittiin V. A. Koskenniemi. Kyseessä oli alun perin kaikkia taiteen aloja yhdistävä seura, joka kokosi yhteen myös taiteen harrastajat. Vuosien saatossa siitä tuli kuvaamataiteilijoiden ammattitaitoa edistävä yhdistys. Veroma oli seuran perustajajäseniä ja hänestä tuli vuo-

sikymmenen lopulla aktiivinen toimija sen piirissä. Hän oli erityisen aktiivisesti mukana seuran toiminnassa 1940- ja 1950-luvulla, muun muassa arvostelulautakunnan jäsenenä ja kolme vuotta seuran sihteerinä.³⁰

Pelivuosinaan Veroma hankki toimeentulonsa kultaseppänä, kuuden jalometallialan mestarin 1899 perustaman Suomen Kultaseppä Oy:n palveluksessa. Kyseessä oli maamme ensimmäinen teollinen jalometallialan yritys, jolla oli omat toimitilansa Aurakatu 12:n pihalla Kauppatorin laidalla nykyisen Kultatalon kohdalla. Yritys tunnettiin alalla ”Yhtiönä” ja se harjoitti tuotannollisen toiminnan ohessa kauppaa. Liikkeen palveluksessa oli 1920- ja 1930-luvulla noin sata henkilöä eri puolilla maata. Yhtiön kolmikerroksinen lisärakennus valmistui Turkuun kauppatorin laidalle 1939.³¹

Kielikysymyksestä vaihdettiin Suomessa maailmansotien välisenä aikana vilkkaasti mielipiteitä eikä aina aivan rauhallisesti. Siihen liittyen säädettiin kesällä 1934 laki nopeutetusta menettelystä sukunimien muuttamisesta suomalaisiksi tai ruotsalaisiksi. Sen mukaan sukunimeä oli mahdollisuus muuttaa vuoden 1936 loppuun ilman, että siitä piti ilmoittaa virallisessa lehdessä. Pelkkä maaherran päätös riitti. Myös Pentti Weckman käytti tilaisuutta hyväksi ja hänestä tuli 1936 Veroma.³²

Veroma muutti perheineen Kerttulikadulta vanhan asemakaava-alueen reunalle Feeniksin kortteliin Tehdaskadulle, myöhemmälle Tehtaankadulle, joka oli Piispankadun poikkikatu. Tuomiokirkolta pohjoiseen Piispanpellolle ulottunutta aluetta kutsuttiin vielä toisen maailmansodan jälkeen Suomen kauneimmaksi puutaloalueeksi, jolle olivat ominaista empiretyyliset talot Turun palon jälkeisiltä vuosilta. Asumisväljyydeltään se edusti 1930 keskimääräistä väljempää aluetta. Perheen uusi koti Aurajoen rannalla oli alkuaan muun muassa Kullervo-traktoreita valmistaneen Åbo Jernfabrik Ab:n omistaneen kreivi Carl Magnus Armfeltin asunnokseen rakentamassa suuressa puutalossa Aurajoen rannassa. Myöhemmin siitä tehtiin Asunto-osakeyhtiö Auran-ranta. Talo säästyi sotatuhoilta, vaikka naapurissa ollutta Rautatehdasta pommitettiin helmikuussa 1940.³³

Vapaana taiteilijana

Veroma palveli sotavuosina rintamalla lääkintämiehenä. Sotaretkiltä on säilynyt jonkin verran maisemamaalauksia Karjalan suunnalta. Jatkosodan asetuttua asemasotavaiheeseen Suomessa alettiin loppuvuodesta 1941 alkaen kotiuttaa vanhempia ikäluokkia kotirintaman työvoimapolun perusteella. Veroman ikäluokkaa kotiutettiin asteittain. Toisaalta heitä ei enää kutsuttu uudelleen riviin, kuten muutamia sitä nuorempia ikäluokkia. Veroman kohdalla sota oli ohi vuonna 1943. Vapauduttuaan rintamapalveluksesta hän ei enää palannut aikaisempaan siviilityöhönsä kauppaneuvos Lauri Viljasen omistukseen siirtyneeseen Suomen Kultaseppiin, vaan hän keskittyi täyspäiväisesti kuvataiteeseen. Siinä menestyäkseen hänen tuli hallita ajankäyttöään itsenäisesti ja toimia tulovastuullisesti itselleen. Veroman ammatillinen kehityskaari vastaa hyvin monen muun turkulaistaiteilijan uraa, jossa vapaan taiteilijan asema on saavutettu keski-ään myötä.³⁴

Turun maailmansotien välinen modernismi ei ollut Veroman ensisijainen viiteryhmä, vaan hän jatkoi pitkälti perinteisemmän realistisen maisemamaalauksen parissa 1950-luvulle saakka.³⁵ Veromalle läheiseksi muodostui Turun Piirustuskoulussa opiskelleiden ryhmä, Turun koulu 1915–1925, toisinaan myös maalariryhmäksi kutsuttu, jonka alku on 1950 järjestetty kahdeksantoista taiteilijan yhteisnäyttely. Mukana ollut Veroma sai kritiikkiä töidensä epätasaisuudesta, mutta toisaalta hän sai samalla tunnustusta taiteellisesta kehitymisestään sotien jälkeen.³⁶

Veroma tunnetaan ensisijaisesti maisemamaalarina ja hän työskenteli mielellään ulkona, jokirannassa, saaristossa ja muualla. Sen ohella hän on maalannut runsaasti muotokuvia. Maan taidepolitiikka muuttui sodan jälkeen myönteisemmäksi modernismille. Myös Veroma maalasi 1950-luvulta alkaen yhä enemmän myös abstrakteja maalauksia, joihin hän oli saanut innoitusta Pariisiin vuosikymmenen alkupuolella tekemällään matkalla. Myös Italia ja Ruotsi tulivat hänelle tutuiksi. Veroman abstrakteissa töissä tärkeässä asemassa olivat Osmo Laineen mukaan värien vastakkaisuudet ja fyysiset liikkeiden rytmisarjat. Siinä mielessä myöhempi Veroma ei enää täysin edustanut piirustuskoulunsa ihanteita. Maalariryhmän näyttelyä 1956 voi pitää hänen kohdallaan jonkinlaisena rajapaaluna modernismin suuntaan. Viimeksi mainittu ei tarkoittanut, että hän olisi jättänyt kaupunkilaisten pitämät Turku-aiheiset maisemat.³⁷

Turun Palloseuran perustajajäsenestä kasvoi jonkinlainen seuransa hovimaalari. TPS:n kaikkien aikojen ensimmäiset olympiaedustajat Pertti Nieminen ja Voitto Soini (Squaw Valley 1960) palkittiin seurana toimesta Veroman Aurajoki-aiheisilla töillä. Kun seura täytti 1962 neljä vuosikymmentä, vuoden 1939 jalkapallon Suomen mestarit onnittelivat seuraansa Veroman öljyväretyöllä TPS:n Ruissalon saunasta. Vanhana pelaajana Veroma oli mukana johtokunnassa oman ilmoituksensa mukaan yhden vuoden, ja muiden lähteiden mukaan pitempään.³⁸

Veroma muutti eläkeikää lähestyessään 1965 vastavalmistuneeseen kerrostaloon Viklon korttelissa osoitteessa Itäinen Rantakatu 54 Savenvalajan- ja Tiilentekijänkadun välissä. Arkkitehti Pekka Pitkäsen suunnittelema ja Urakoitsijat Oy:n rakentama Asunto Oy Ruukinranta sijaitsi Sotalaistenmäen ja Aurajoen välisellä alueella, joka on aikaisemmin tunnettu Tiilisalin nimellä paikalla vuosisatoja toimineen tiilitehtaan mukaan. Myöhemmin alue on liitetty seutukunnalla toimineeseen soke-ritehtaaseen. Seutu oli Veromalle hyvin läheinen, sillä hän maalasi monta teosta Aurajoen länsirannalta itärannalle 1930-luvun alussa siirretystä halkosatomasta ja siellä lastejaan purkaneista halkojoaloista.³⁹

Vuosien saatossa Veroma osallistui Turussa säännöllisesti niin Taiteilijaseuran kuin Taideyhdistyksen näyttelyihin sekä yhteisnäyttelyihin eri puolilla maata. Maalariryhmän vuoden 1974 näyttelyssä seitsemänkymmentä täyttäneeltä Veromalta oli esillä ainoastaan yksi abstrakti työ muiden ollessa maisemia, muotokuvia ja uskonnollisia aiheita. Esillä olleet maisemakuvat oli maalattu tarkalla siveltimellä ja yksityiskohtaisesti. Turun taiteilijapiirit olivat 1970-luvun alussa jakautuneita poliittisten ja yhteiskunnallisten näkemysten leimatessa julkista keskustelua. Veroman nimi ei enää ollut esillä samalla tavalla kuin pari vuosikymmentä aikaisemmin.⁴⁰

Maalaamisen ohella Veroma toimi 1960-luvulla monen muun taiteilijan tapaan piirustuksenopettajana, tässä tapauksessa Vasaramäkeen lähelle Kupittaan jalkapallostadionia rakennetussa yksityisessä Kupittaan yhteiskoulussa, joka oli perustettu vuonna 1956 nimellä Turun Uusi Yhteiskoulu. Se tyydytti aluksi suurten ikäluokkien koulutarvetta kaupungin itäisissä osissa.⁴¹ Taiteilijan toimen kuvaan saattoi kuulua monenlaisia tehtäviä. Toisen maailmansodan jälkeen Veroma suunnitteli kannen Vesta-merkkiselle sillille, jota västanfjärdiläisten Söderlundin veljesten yritys seuraajineen on markkinoinut Suomessa vuosikymmeniä.⁴²

Myös musiikki kuului Veroman elämään, kuten Erkki Koposenkin. Urheilukirjoissa ja taitelijamatrikkeissa Veroma on ilmoittanut harrastukseen mieskuorolaulun, jota hän harjoitti vuosikymmeniä Turun NMKY:n mieskuorossa. Samaan kuoroon on kuulunut myös myöhempi Tasavallan presidentti Mauno Koivisto. Kuoron pitkäaikaisena johtajana

Squaw Valleyn 1960 olympialaisten Tyynenmeren sarjassa Suomen jääkiekkoujoukkuessa pelanneet Pertti Nieminen (vas.) ja Voitto Soini palkittiin Pentti Veroman Aurajoki-aiheisilla maalauksilla. Edessä heidän vaimonsa Pia ja Leena. (Kuva FC TPS)

ja sen taiteellisen tason nostajana toimi sotavuosista viisikymmentäluvun puoliväliin pastori Viljo Lehtinen, joka tunnetaan laajemmissa piireissä Dallapén solistina taiteilijanimellä Veli Lehto.⁴³

Pentti ja Helmi Veroman tytär Sirkka, avioiduttuaan Sartes (1931–2004), teki pääasiallisen elämäntyönsä kuvaamataidon opettajana Ku-

pittaaan yhteiskoulussa lyhyen Kyrössä (Karinaisissa) Elisenvaaran yhteiskoulussa vietetyn jakson jälkeen. Hänen ja Kullervo Sarteksen (1930–2011) tytär, Turun kaupungin vapaa-aika -toimialan toimialajohdaja Minna Sartes on tunnettu myös akvarellistina.⁴⁴

Osmo Laineen mukaan kuivahkoa huumoria harrastanut Veroma oli aktiivinen kansalainen, joka oli mukana monen eri yhdistyksen toiminnassa. Palloilijana hän oli nimenomaan jalkapalloilija toisin kuin moni muu hänen aikalaisensa. Veromalla oli suhteita monelle eri taholle, mikä varmaan auttoi häntä myymään töitään taideliikkeiden ja näyttelyjen kautta sekä kotiateljeestaan. Veroman hankkima suosio vaikutti myös siihen, millaisia tauluja hän maalasi, ennen muuta kaupunkilaisten rakastamia Aurajoki-maisemia. Hän arvosti aitoa Turun murretta ja kuului vanhoilla päivillään Turku-seuran murrejaostoon. Luonteeltaan tarmokkaana ja lujana pidetty Veroma kuoli 8. joulukuuta 1979 kotikaupungissaan Turussa.⁴⁵

Vesta-sillipurkin muotoilussa on myös Pentti Veroman kädenjälki.
(Kuva Orkla Foods Finland)

Viitteet

- 1 Kanerva, Juha, Arponen, Antti O., Heinonen, Markku, Tamminen, Juha & Tikander, Vesa: *Jalkapallon pikkujättiäinen*, Porvoo 2003, 346–347; Lehto-Vahtera, Johanna: Lukijalle. Teoksessa Ruohonen, Laura (toim.): *Veroma–Sartes–Sartes, Kuvia kolmen turkulaispolven siveltimin*, Turku 2014, 9; Ruohonen, Laura: Taidemaalari Pentti Veroma. Teoksessa Ruohonen, Laura (toim.): *Veroma–Sartes–Sartes*, emt. (Ruohonen 2014a), 33; Sartes Minna: Maalaamisesta. Ruohonen, Laura (toim.): *Veroma–Sartes–Sartes*, emt., 16.
- 2 *Kisatorvi 1938:2*; Jermo, Aake: *Auran rannoilta maailmankartalle, Turun urheiluliiton vaiheet 1901–1951*, Turku 1951, 231; Laine, Osmo: Pentti Veroma 1903–1979. *Turun Sanomat* 14.12.1979. Laineen asemasta Turun taidekentässä ks. esim. Tuhkanen, Totti: *Taiteilijana Turussa, Tutkimus Turun kuvataiteilijoiden urakehityksestä vuosina 1945–1985*. Taiteen keskustoimikunnan julkaisuja nro 3, Helsinki 1988, 131–132, 139–140.
- 3 *Urheilumme kasvot, Osa 3 Paloilu*, Keuruu 1978, 301; Laine, Osmo: Pentti Veroma 1903–1979. *Turun Sanomat* 14.12.1979; Kokkola, Anneli: Erkki Koponen – Suomen nopein taidemaalari. Teoksessa Roiko-Jokela, Heikki, Sironen, Esa & Viita, Ossi (Toim.): *Taidetta ja tehdasurheilua. Suomen urheiluhistoriallisen seuran vuosikirja 2005*, Saarijärvi 2005.
- 4 Ruohonen, Laura (toim.): *Veroma–Sartes–Sartes*, emt. (Ruohonen 2014b), 189.
- 5 *Kuvataiteilijat, Suomen kuvataiteilijoiden henkilöhakemisto 1972*, Porvoo 1972; *Kuvataiteilijat 1979*, Jyväskylä 1979; *Kuvataiteilijat 1986*, Jyväskylä 1987; Tuhkanen 1988, 14; Jämsänen, Auli: *Matrikkelitaiteilijaksi valikoituminen – Suomen Kuvaamataiteilijat -hakuteoksen (1943) kriteerit*. Jyväskylä Studies in Humanities 61, Jyväskylä 2006, passim. – Suomen Taideakatemian lehtileikekokoelmassa (kopioina Jyväskylän maakunta-arkistossa) on runsaasti Veromaa koskevaa aineistoa näyttelyistä ynnä muusta.
- 6 Mäki, Heikki & Toivola, Eero: *Turun Palloseura 1922–1972*, Turku 1972; Mäki, Heikki & Toivola, Eero: *Turun Palloseura 1922–1982*; Mäki, Heikki & Toivola, Eero: *Kultaiset vuodet 1922-1997*, Turku 1997. – Jukka Joutsin Turkufutis-sivulle on koottu eri teoksista turkulaisen jalkapallon menneisyyttä (<http://www.jukkajoutsin.com/turkufutis.html> (6.9.2015)).
- 7 Jukola, Martti *Ennätysvauhtia, Turun urheiluliiton 25-vuotisjulkaisu*, Turku 1926; Jermo 1951; Talonen, Jyrki: *Sydän sykkii sataa, Turun urheiluliitto 1901-2001*, Uusikaupunki 2001.
- 8 Kansallisarkisto, Henkikirjat, Turun ja Porin lääni 1910, Turku I-24-1; *Urheilumme kasvot* 1978, 301; Laine 1979; Tuhkanen 1988, 18–19; Arponen, Hannus & Kanerva 2000, 55; Sartes 2014, 17. – Sirkkalankatu on saanut nimensä Sirkkalanmäestä nykyisen Kaskenkadun kohdalla. Kadun aikaisempi nimi Arseninkatu tulee kenraalikuvernööri Arseni Zakrevskistä. Vuoteen 1890 saakka nykyistä Sirkkalankatua kutsuttiin Arsenin poikkikaduksi varsinaisen Arseninkadun tarpeita varten 1830–1890 nykyistä Uudenmaankatua (Junnila, Hiikka: Keskusta-alueen (I–IX) ja Sataman asemakaavallisten alueiden nimet vuosina 1830–1999. Teoksessa Kupila, Sanna & Söderström, Marita (toim.): *Turun katuja ja toreja, Nimistöhistoriaa keskiajalta nykyaikaan*, Turku 2011, 299, 386–387.
- 9 Kansallisarkisto, Henkikirjat, Turun ja Porin lääni 1915; Lahtinen, Rauno & Laaksonen, Hannu: *Kävely Jugendtalojen Turussa*, Keuruu 2006, 37; Junnilla 2011, 330; Sartes 2014, 17.
- 10 *Kisatorvi 1915:7*; *Urheilumme kasvot* 1978, 301; Arponen, Antti O.: Tunnettuja urheilutoimittajia. Teoksessa Halmesvirta, Anssi & Roiko-Jokela, Heikki (toim.): *Urheilu, historia ja julkisuus. Suomen Urheiluhistoriallisen Seuran vuosikirja 1998*, Jyväskylä 1998, 56–60, 64–68; Arponen, Hannus & Kanerva 2000, 61; Talonen, Jyrki: Lasten ja nuorten liikuntaa

- 110 vuotta. Teoksessa Pesola, Matti & Talonen, Jyrki & Vesterinen, Maria & Virtapohja, Kalle: *Mustakeltaista sykettä, Tarinoita Turusta, turkulaisista ja Turun Urheiluliitosta*, Turku 2011, 103; Talonen, Jyrki: *Urheiluliittolaisuus – Turun Urheiluliiton yhteishenki*. Teoksessa Pesola, Matti ym.: *Mustakeltaista sykettä*, emt., 121–123.
- 11 Blomberg, Aug.: *Fotbollspelets införande i Finland, Idrottsbladet 1927:16*; *Suomen Palloliitto 1907–1957*, Helsinki 1957, 12–15; Kalpa, Harri: *Muuttuva kaupunki, Turku eilen ja tänään*, Turku 1980, 156–157; Paavola 1994, 9–10; Kanerva & al. 2003, 254–256, 346–347; Ågren, Ralf: *ÅIFK '91, The story so far*, Åbo 2003, 7; Vettenniemi, Erkki: *Puisto, pallo ja palomiehet*. Saapuiko jalkapallo Suomeen keväällä 1876? Teoksessa Roiko-Jokena, Heikki & Sironen, Esa (toim.): *Vanhat mestarit. Suomen Urheiluhistoriallisen Seuran vuosikirja 2007*, Jyväskylä 2007; Sjöblom, Kenth: *Alkupotkut*. Teoksessa Lautela, Yrjö & Wallén, Göran: *Rakas jalkapallo, Sata vuotta suomalaista jalkapalloa*, 2. p., Hämeenlinna 2008. (Sjöblom 2008a), 19–21, 23; *ÅIFK jubileumskronika 1908–2008, En kronika över föreningens verksamhet 1908–2008*, Reso 2008, 12, 20ff.; Junnila 2011, 382–383, 401–402 (Urheilupuisto vuodesta 1946); Pesola, Matti: *Kallioille, kukkuloille – turkulaisten liikunta- ja urheilupaikkoja 1800-luvulta nykypäivään*. Teoksessa Pesola, Matti ym., *Mustakeltaista sykettä*, emt., 43–44; Virtapohja, Kalle: *Turun Urheiluliiton Uuno Mäki TPS:n perustajana*. Teoksessa Pesola, Matti ym., *Mustakeltaista sykettä*, emt., 95. – Turkulaisella jalkapallolla on kiistämättä ollut huomattava merkitys lajin kotimaisessa historiassa, vaikka Palloliiton satavuotishistoria antaa sille yhtä paljon palstatilaa kuin ahvenanmaalaiselle. Ks. Lautela & Wallén 2008, 153–223.
- 12 Jukola 1925, 68–69; Jermo 1951, 228–229; Fincke, Bror-Nils: *Turun Riento ry juhlaulkaisu, Turun Riento ry 1906–1981*, Turku 1981, 17; Virtapohja 2011, 95.
- 13 *Åbo Kamraterna 1908–1918*, Åbo 1918; Blomberg 1927; Sundman, Ralf: *Idrottsföreningen Kamraterna i Åbo 1908–1983, 75 år*, Åbo 1983, 6–9; Ågren 2003, 29; Sjöblom, Kenth: *Palloliiton varhaisvuodet, Vahva Helsingin keskeisyys*. Teoksessa Lautela & Wallén 2008, (Sjöblom 2008b), 21–23, 26; Wallén, Göran: *Mutkikas tie mestaruuksiin*. Teoksessa Lautela & Wallén 2008, (Wallén 2008a), 55.
- 14 Järvinen, Ilkka: *Vuosisadan työvoitto, Työväen urheiluliikkeen synty ja kehitys Turussa, Turun Weikot 1912–2000*, Hämeenlinna 1999, 53; Talonen, Jyrki: *Kärsämäestä kajahtaa!, Työväen urheilua ja työväen teatteritoimintaa Turun Kärsämäessä, Turun Kisa-Veikot 70-vuotta 1930–2000*, Kaarina 2000, 30, 35, 49–50, 64–68; Kanerva & al. 2003, 347; Keskinen, Lauri: *Turun Pyrkivä 1906–2006 – Vätiin pellolta kansainvälisille kentille*, Raisio 2005, 84; Tikander, Vesa: *Arkea ja juhlaa vuonna 1927*. Teoksessa Lautela & Wallén 2008, 49–50.
- 15 *J.I.F. Makkabé 1920–1930*, Åbo 1930. [Makkabé 1930]; *J.U.S. Makkabe r.y. 1920–1970*, Turku 1970. [Makkabé 1970].
- 16 Frenckell 1932, 33; Laaksonen, Esko: *Rinta rinnan, yksin katsein, Turun Riento 1906–1956*, Turku 1956, 66–67; *Suomen Palloliitto 1957*, 136–140; Mäki & Toivola 1972, 9–12; *Urheilumme kasvot 1978*, 301; Paavola, Rauni: *70 vuotta turkulaispalloilua, Suomen Palloliiton Turun Piiri 1924–1994*, Turku 1994, 15–17, 18–21; Arponen, Hannus & Kanerva 2000, 59, 65; Kanerva & al. 2003, 346–347; Virtapohja 2011, 95.
- 17 *Suomen Urheilulehti 31.10.1922*; Jermo 1951, 228–229; Mäki & Toivola 1972, 31–32; ÅIFK 2008, 23–24; Talonen, Jyrki: *Turun Urheiluliiton seura-asut ja tunnukset*. Teoksessa Pesola, Matti ym.: *Mustakeltaista sykettä*, emt., 80; Virtapohja 2011, 95–96; Ruohonen 2014b, 44. – Turun Palloseura on ainoa lajin huomattavista seuroista, joka kerännyt systemaattisesti tietoa joukkueensa kokoonpanoista kaikissa otteluissa ns. mustiin kirjoihin. Toisin sanoen pelattujen otteluiden määrä voidaan selvittää luotettavasti. Ks. Vuorinen, Juha & Kasila, Markku: *Pelimiehet, Suomen jalkapallon pelaajatilastot 1930–2006*, Jyväskylä 2007, 5.

- 18 *Makkabé 1970*; Ågren 2003, 35–36; Tikander 2008, 42, Wallén 2008a, 56; *ÅIFK 2008*, 20–24. – Toisen maailmansodan jälkeen TPS:llä oli jopa varaa kiittää perustamisestaan ÅIFK:ta (Ågren 2003, 35).
- 19 Niska, Heikki: Suomenlinnan Rannikkotyöstörykmentti, Historiasta – nykypäivään. *Rannikon puolustaja* 1978:2; *Urheilumme kasvot* 1978, 301.
- 20 Mäki & Toivola 1972, 12–13; *Urheilumme kasvot* 1978, 301; Tikander 2008, 42, 47; *ÅIFK 2008*, 24.
- 21 *Idrottsbaldet* 1928:41; *Turun Sanomat* 29.9.–1.10, 8.10.1928; *Makkabé 1930*; *Makkabé 1970*; Mäki & Toivola 1972, 31–39; Tikander 2008, 51; Wallén 2008a, 56. – Makkabén jalkapallo-toiminta hiipui 1930-luvulla, kun seuran avainpelaajat muuttivat muualle (Makkabé 1970).
- 22 Tikander 2008, 42–43. – Suomi oli pitkään ainoa maa, jossa ei ollut ruohokenttää. Helsingissä Pallokenttä oli valmistunut vuonna 1915. Muissa kaupungeissa muutos käynnistyi 1920-luvulla (Wallén, Göran: Sadan oppivuoden sato Teoksessa Lautela & Wallén 2008 (Wallén 2008b), 72; Kanerva, Juha: Toreilta tekonurmelle. Teoksessa Lautela & Wallén 2008, 297).
- 23 Frenckell, Erik von: *Suomen Palloliitto, Finlands Bollförbund 1907–1932*, Helsinki 1932, 38–39; *Suomen Palloliitto 1957*, 52; Wallén 2008a, 56–57. – Pulavuosina mahdollisuudet jalkapallon pelaamiseen paranivat kaupungissa, kun työllisyystöinä tehdyt Parkin, Kupittaan (neljä) ja Itäharjun kentät saatiin käyttöön. (Pesola 2011, 45).
- 24 Mäki & Toivola 1972, 15, 41–43; *Urheilumme kasvot* 1978, 301; Vuorinen & Kasila, 2007, 363; *ÅIFK 2008*, 25–27.
- 25 Ringbom, Sixten: Åbokstens identitet. Teoksessa Ermala, Maaria (toim.): *Turun Taiteilijaseura 1924–84*, Turku 1984; Tuhkanen 1988, 38; Willner-Rönholm, Margareta: *Taidekoulun arkea ja unelmia, Turun Piirustuskoulu 1830–1931*, Vammala 1996, 136–137; Mäkikalli, Maija & Grägg, Ulrika (toim.): *Moderni Turku 1920- ja 1930-luvuilla, Det moderna Åbo under 1920- och 1930-talen*, Tampere 2004.
- 26 Laine 1979; Laine, Osmo: Muistoryhmä. Teoksessa *Turun Taiteilijaseuran 57. vuosinäyttely*, Wäinö Aaltosen museo 2.4.–20.4.1981, Turku 1981; Uusitalo, Sinikka: *Turun kaupungin historia 1918–1970*, Toinen nide, Turku 1982, 468; Tuhkanen 1988, 96–97; Willner-Rönholm 1996, 133–162; Ruohonen 2014a, 33.
- 27 Turun maakuntamuseon lausunto Asunto-osakeyhtiö Hovin rakennuslupahakemuksesta 12.12.2005 (<http://ah.turku.fi/raklk/2006/0112001/1304648.htm> (2.9.2015)); Sartes 2014, 16.
- 28 Laine 1979; Laine 1981; Tuhkanen 1988, 101; Ruohonen 2014, 33.
- 29 Tuhkanen 1988, 74–75, 78–81.
- 30 *Urheilumme kasvot* 1978, 301; Laine 1979; Willner-Rönholm 1996, 137; Ruohonen 2014a, 34–35.
- 31 Laakso, Veikko: *Turun kaupungin historia 1918–1970*, Ensimmäinen nide Turku 1980, 437–438; Kalpa, Harri: *Muuttuva kaupunki, Turku eilen ja tänään IV*, Turku 1989, 70–71; Vilkuna, Anna-Maria: Kauppaneuvos Lauri Viljanen (1888–1978). Suomen Kultaseppät Oy:n toimitusjohtaja, K. Kallio Kulta- ja Kello Oy:n toimitusjohtaja, Kultateollisuus Ky:n toimitusjohtaja, kultaseppä. Suomen Talouselämän vaikuttajat (<http://www.kansallisbiografia.fi.ezproxy.jyu.fi/talousvaikuttajat/?iid=516> (13.8.2015)). (Vilkuna 2013).
- 32 *As.kok*, 301/5.7.1934, Laki nopeammasta menettelystä sukunimen muuttamisessa; Oikeusministeriö, Luettelo nopeammassa menettelystä sukunimen muuttamisesta 5 päivänä heinäkuuta 1934 annetun lain nojalla vuoden 1936 aikana sukunimensä muuttaneista

- henkilöistä uusien sukunimien mukaisessa järjestyksessä, Helsinki 1937, 94.
- 33 Laakso 1980, 230, 433–434; Narjus, Raimo: *Turku nousi tuhkasta jälleen, Sodan tuhot ja kaupungin jälleerakentaminen*, Uusikaupunki 1998, 102; Laaksonen, Hannu & Lahtinen, Rauno: *Kävely puutalojen Turussa*, emt., 57–58; Junnila 2011, 366, 392; Sartes 2014, 17. Turun Rautatehtaasta ks. Jonasson, Maren & Östman, Ann-Catrin (red.): *Allt af jern, Texter kring en järmanufaktur och ett industrivarters metamorfoser*, Åbo 2004.
- 34 Tuhkanen 1988, 83 118–119; Sartes 2014, 16–17. Kotiuttamisesta yleisemmin ks. Tynkkynen, Vesa: Suunnitelma rauhasta. *Tiede ja ase. Suomen Sotatieteellisen Seuran vuosijulkaisu*. Vol. 51 (1993). Ko. maisemakuvia teoksessa Ruohonen 2014b, 118–119.
- 35 Ruohonen 2014a, 33–34.
- 36 Laine 1979; Tuhkanen 1988, 43; Ruohonen 2014a, 36.
- 37 Laine 1979; Laine 1981; Tuhkanen 1988, 38–39, 101; Lehto-Vahtera 2014, 9; Ruohonen 2014a, 36, 166–183; Sartes 2014, 23, 28–29.
- 38 Mäki & Toivola 1972, 107, 169–170; *Urheilumme kasvot 1978*, 301; Ringa Takasen (Wäinö Aaltosen museo) tiedonanto 27.8.2015. Mainittu maalaus Ruissalon saunasta kuuluu nykyisin Turun kaupungin taidekokoelmiin.
- 39 Laakso 1980, 454–455; Laakso, Veikko: Suunnitelmista todellisuudeksi, Sata vuotta sataman rakentamista. Teoksessa Lappalainen, Jussi T. (toim.): *Turun sataman historia*, Jyväskylä 1999, 203–206; Junnila 2011, 319–320, 389; Liuke, Jouni: Muuttuvaa Martinranta, Osa 2., Ruukinranta. *Martinranta* 2013:1; Sartes 2014, 17.
- 40 Laine, Osmo: Turun Taitelijaseuran historiaan 60 vuoden ajalta. Teoksessa Ermala, Maarja (toim.): *Turun Taitelijaseura 1924–84*, Turku 1984; Tuhkanen 1988, 11–13, 43; Ruohonen 2014a, 34–35.
- 41 *Kuvataiteilijat 1972*; Helle, Pekka: Koulun historiikki 1956–1976. Teoksessa *Kupittaaan yhteiskoulu, Vuosikertomus lukuvuodelta 1975–1976*, Turku 1976; *Kuvataiteilijat 1979*; Tuhkanen 1988, 119–122.
- 42 Orkla Foods Finland (<http://www.orklafoods.fi/tuotteet/tuotemerkit/vesta/> (17.8.2015)); Nummela, Ilkka: Kauppaneuvos Valdemar Söderlund (1892–1985), Turun Kala Oy:n toimitusjohtaja. Suomen talouselämän vaikuttajat (<http://www.kansallisbiografia.fi.ezproxy.jyu.fi/talousvaikuttajat/?id=897> (17.8.2015)) (Nummela 2013); Sartes 2014, 21.
- 43 Läntinen, Eero: *Virta on vettä täynnä, Turun NMKY 1893–1973*, Turku 1973; *Urheilumme kasvot 1978*, 301; Uusitalo 1982, 456; *Turun NMKY:n mieskuoro 70 vuotta 1919–1989*, Turku 1989; Merilahti, Juhani: *Kestävän aatteen vuosista, Turun NMKY 1893–1992*, 1993, 68–77; Kokkola 2005, 217; Sartes 2014.
- 44 Ruohonen 2014b, 189.
- 45 Laine 1979; *Suomen Turku 1979:2*, 68–69 (Turku-seura, http://suomenturku.turku.fi/HTML/1979_2/files/assets/basic-html/page36.html (26.8.2015)); *Suomen Taiteen vuosikirja 81*, Lahti 1981, 160; Ruohonen 2014a, 37; Sartes 2014, 20.